

ՊԱՏԱՍԻԱՆ ԿՈՎԿԱՍ ԼՐԱԳՐԻ ՅՕԴՈՒԱԾԻՆ

ՀԱՅՈՑ ՀՈԳ. ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱՅ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒԹԵԱՄԲ

Էջմիածնի Լուսաւորչական Հայոց Սինօդի անդամները կարգաւոր
 Կովկաս Լրագրի 56 և 60 համարները ցաւօք սրտի տեսան առաջին
 յօդուածի մէջ, բացի ինքեանց և՛ համայն Հայոց հոգեւորականու-
 թիւնը մեղադրուած՝ ինչպէս չկատարողներ մեր ամենասիրելի
 Թագաւոր Կայսեր Բարձրագոյն կամաց և հրամանաց, որոնք բացա-
 տրուած են Հայոց սւսումնարանաց համար ի լոյս ընծայուած
 Կանոնադրութեանց մէջ, և մանաւանդ ի 16 Փետրվարի անցեալ
 1881 թուականում: Այսպիսի մեղադրանքից ազատ համարելու
 համար իւրեանց անձը, Սինօդի անդամները պարտքեն համարում
 ինքեանց յայտարարել. թէ Նորանը միշտ ի նկատի ունելով ամե-
 նայն Հայոց Կաթողիկոսի բազմադարեան արտօնութիւնները Հա-
 յոց եկեղեցական ծխական և Հոգեւոր ուսումնարանաց վրայ, որ-
 ռոնք պարզապէս բացատրուած են նոյն իսկ Կովկաս Լրագրի յա-
 ռաջ բերած ներքին Նախարարութեան 29 Սեպտեմբերի 1876 ա-
 մի № 1181 հաղորդագրութեան մէջ, որ պարունակված է Կա-
 ռաւարչի Գլխաւոր Կառավարութեան Փոխարքային Կովկասու, ի
 19 Նոյեմբերի նոյն ամի ընդ № 4423, գրութեան մէջ, որ յանուն
 ամենայն Հայոց Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի ի տեղեկութիւն և ի
 հրահանգութիւն: Իբրև հոգեւորական անձինք Սինօդի Անդամ-
 ները չեն վստահացել այդ Հայրապետական իրաւունքները՝ որ է
 Նուիրական՝ որ և իցէ կերպով խախտել:

Մենք վերոգրեալ գրութիւնը յառաջ ենք բերում բառ առ բառ
 հանդերձ Հայերէն թարգմանութեամբ, որպէս զի՝ պարզաբանութի
 մեր վիճելի այն խնդիրը, թէ ումն է պատկանում Հայոց ու-
 սումնարանների բացման և կառավարութեան գլխաւոր իրաւուն-
 քը, Կաթողիկոսին թէ Սինօդին Էջմիածնի: Ահա գլխաւոր Կա-
 ռաւարութեան հաղորդագրութեան բուն օրինակը 19 Նոյեմբերի
 1876 ամի ընդ № 4423.

« Ваше Святѣйшество

« Ձերգ Վեհափառութիւն.

« Милостивый Архипастырь.

Ողորմած Հովուապետ.

« Въ 19 й день Июля 1874
 года, послѣдовало ВЫСО-
 ЧАЙШЕЕ ГОСУДАРЯԻ տասն և իններորդում
 աւուր Յուլիսի 1874 ամի հե-
 տեկցաւ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հրա-

ИМПЕРАТОРА повелѣніе относительно подчиненія церковно-приходскихъ Армянскихъ школъ на Кавказѣ и за Кавказомъ наблюденію инспекторовъ, нынѣ директоровъ народныхъ училищъ.

Въ виду встрѣченныхъ, при приведеніи сего **ВЫСОЧАЙШАГО** повелѣнія въ исполненіе, недоразумѣній, Статсъ — Секретарь Князь Багратіонъ — Мухранскій, по порученію **ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЫСОЧЕСТВА ГОСУДАРЯ** Великаго Князя Намѣстника Кавказскаго, 16 Декабря 1875 г., отнесся къ Министру Внутреннихъ Дѣлъ о разъясненіи слѣдующихъ вопросовъ:

1, Имѣетъ ли Армянское духовное вѣдомство право открывать только приходскія школы съ Элементарными курсами, или же общеобразовательныя учебныя заведенія съ курсомъ болѣе обширнымъ, въ который могло бы входить преподаваніе и другихъ общеобразовательныхъ наукъ.

2, Обязано ли духовное вѣдомство извѣщать мѣстныхъ инспекторовъ о вновь открываемыхъ школахъ и назначаемыхъ въ нихъ наставникахъ.

3, Въ виду уклоненія нѣкоторыхъ армянскихъ школъ отъ наблюденія инспекторовъ народныхъ училищъ разъяснить — имѣютъ ли директора и инспекторы народныхъ училищъ право и

дѣлать **ԹԱԴԱՒՈՐ** **ԿԱՅՍԵՐ** ի մասին եկեղեցիէլու եկեղեցական ծխական Հայոց գաղթոցները Կովկասում և Անդրկովկասում հսկողութեան տեսչաց, այժմ վերատեսչաց ազգային ուսումնարանաց:

Ի նկատի ունելով տարակուսութիւնները, որոնք ծագել են այս Բարձրագոյն հրամանի կատարման միջոցին, Ստատս — Սեկրետար իշխան Բագրատիօն Մուխրանսկին ըստ յանձնարարութեան ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐՈՒԹԵԱՆ Թագաւոր Մեծ Իշխան Փախարային Կովկասու, ի 16 Դեկտեմբերի 1875 ամի, դիմեց Նախարարին ներքին գործոց բացատրելու համար հետեւեալ հարցմունքները.

1, Թէ Հայոց Հոգեւոր տեսչութիւնը ունի՞ արդեօք իրաւունք բանալու միայն ծրխական գաղթոցներ սկզբնական (ընթացքով) գիտութեանց, կամ թէ հանրակրթական ուսումնարաններ աւելի ընդարձակ ընթացքով, որի մէջ կարողանայ մտնել դասատուութիւն ուրիշ հանրակրթական գիտութեանց:

2, Թէ պարտաւոր է արդեօք Հոգեւոր տեսչութիւնը ծանօթութիւն տալ տեղական տեսուչներին նոր բացուելու գաղթոցների և նորանց մէջ նըշանակուած ուսուցչաց մասին:

3, Աւնելով ի նկատի ունանց Հայոց գաղթոցների խառնափելը հսկողութիւնից տեսուչների Ազգային ուսումնարանաց բացատրել, ունին՞ արդեօք վերատեսուչները և տեսուչները Ազգային ուսումնարանաց

По докладу нынѣ ГОСУ-
ДАРЮ Великому Князю
Намѣстнику о такомъ разъ-
ясненіи Товарищемъ Мини-
стра Внутреннихъ Дѣлъ,
объясненныхъ, выше вопро-
совъ ЕГО ИМПЕРАТОР-
СКОЕ ВЫСОЧЕСТВО,
повелѣвъ принять разъя-
сненія эти къ руковод-
ству по вѣдомству Кав-
казскаго Учебнаго Округа,
изволилъ поручить мнѣ увѣ-
домить объ этомъ Ваше
Святѣйшество. и т. д.

Исполняя симъ волю
ЕГО ИМПЕРАТОР-
СКАГО ВЫСОЧЕСТ-
ВА съ отличнымъ поч-
теніемъ и преданно-
стью имѣю честь быть
ВАШЕГО СВЯТѢЙШЕСТВА!
Милостивый Архипас-
тырь.

Покорный слуга
П. КЛУШИНЪ

Յուլիսի 1874 ամի, չի կարող
ենթարկուիլ երկրայութեան:

Ըստ զեկուցման չայժմ ԹԱ-
ԳԱՒՈՐ Մեծ Իշխան Փոխար-
քային այսպիսի բացատրու-
թեան մասին Ընկերի նախա-
րարի ներքին Գործոց վերե-
վում պարզաբանած հարց-
մունքների, ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵ-
ՐԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐՈՒԹԻՒՆՆ,
հրամայելով բնդունել այդ բա-
ցատրութիւնները ի հրահան-
գութիւն ըստ տեսութեան
Կովկասեան ուսումնական շը-
ջանի, հաճեցաւ յանձնել ինձ
այս մասին ծանուցանել Ձերդ
վեհափառութեան: և այլն:

Կատարելով օրանով
ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵ-
ՐԱԿԱՆ ԲԱՐՁ-
ՐՈՒԹԵԱՆ Կամքը
գերազանց յարգանք
և մոեբմութեամբ ու-
նիմ պատիւ մ'նալ Ձերդ
վեհափառութեան ո-
ղորմած Հովուապետ
խոնարհ ծառայ Գ.
Կլուշին:

Համեմատելով վերոյգրեալ հաղորդագրութիւնը նախարարի, որը
ինչպէս տեսանք, հաստատուած է և ի նորին ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԲԱՐՁ-
ՐՈՒԹԵՆԷ Թագաւոր փոխարքայէն Կովկասու, և իբրեւ օրէնք ա-
ռաջագրուած է ի հրահանգութիւն և ի կատարումն Կովկասեան
Ուսումնական տեսութեան, նոր կանոնադրութիւնների հետ ի
16 Փետրվարի 1884 ամի, Սինոդի անդամները գտնումեն, թէ
բացի կրօնադիտութեան դասատուութեան վրայ հսկելուց, Հայոց
հոգևորականութիւնը չունի ամենեւին ուրիշ իրաւունք, այլ միայն
պարտական է իւր եկեղեցական ամենայն գումարները ծախսել
ծխական անուանով դպրոցներ բանալու և փակելու վրայ, և միշտ
փակուելու և բացուելու դպրոցների մասին հաշիւ տալ վերատես-
ադ և տեղացի Առաքին ուսումնաստանտոյ Հաստատման ամ

Դժ-Դժ Եր-...-ԷԷԷԷ որ Կովկասի յօգուածագիրը ասումէ, տալիս են այդ կանոնագրութիւնները Հայոց հոգեւորականութեան:

Բայց պէտք է ասել, որ վերոյգրեալ № 1481 Նախարարի հաղորդագրութեամբ և Մեծ իշխան Փոխարքայի Բարձրագոյն հրամանի վրայ հիմնելով, Հանգուցեալ Կաթողիկոսի հրամանով բացուել են զանազան քաղաքներում եկեղեցական ծախսերով շատ ուսումնարաններ և հաստատուել են հոգաբարձուներ, աւելի ընդարձակ և կատարեալ ուսման ընթացքով, համեմատաբար ծրխական դպրոցների հետ, որոնք այժմ փակուել են Կովկասեան Կառավարութեան ձեռքով իցաւ սրտի ամեն ժողովրդեան: Միթէ յիշեալ հաղորդագրութիւնը Նախարարի օրէնսդրական կարգով փոխուած է. մեզ դեռ յայտնի չէ ո՞չ մի տեղից:

Յանկալի է իմանալ, թէ յօգուածագիր ուարոնը ի՞նչ մեկնութիւն կը տայ գլխաւոր Կառավարութեան Փոխարքային Կովկասու հետեւեալ գրութեանը ըստ ուսումնական մասին յ 31 Յունվարի 1875 ամի ընդ № 387 առ Վեհափառ Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց Գէորգ Գ.

«Въ письмѣ къ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЫСОЧЕСТВУ Великому Князю Намѣстнику Кавказскому, отъ 28 минувшаго Декабря за № 477, Ваше Святѣйшество доводите до свѣденія ЕГО ВЫСОЧЕСТВА о мѣрахъ, принятыхъ Начальникомъ Эриванской Губерніи въ отношеніи къ учителямъ, находящимся въ отдѣліи Вашемъ армянскихъ приходскихъ и общеобразовательныхъ школъ, состоящихъ въ томъ, во

1, Тѣ изъ учителей этихъ школъ, которые, будучи иностранцами, не имѣютъ даже узаконенныхъ видовъ на жительство въ Имперіи, будутъ немедленно высланы за границу и проч.

ЕГО ИМПЕРАТОРСКОЕ ВЫСОЧЕСТВО изволило поручить

« 2երդ Վեհափառութիւնը՝

« Նամակի մէջ առ Նորին Կայսերական Բարձրութիւն Մեծ իշխան Փոխարքայն Կովկասու, ի 28 անցեալ Դեկտեմբերի ընդ № 477, հասցնումէք ի տեղեկութիւն Նորին Բարձրութեան այն միջոցների մասին, որոնք ձեռք են առնուած Երևանայ Նահանգապետից ուսուցիչների վերաբերութեամբ, որոնք գըրէլւ-Էն Զեր Կոնստ-նտան Կոնկ-էդա՝ Հայոց Ժիւական և հանրակրթական դպրոցների Զջ առ այն թէ՛

1, Այդ վարժապետներից նորանք՝ որոնք լինելով օտար սահմանից, չունին անգամ օրինաւոր վկայագիր Կայսերութեան մէջ բնակելու համար, կուղարկուին փութանակի արտասահման և այլն:

ՆՈՒՐՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԲԱՐԶՐՈՒԹԻՒՆՆ ՀԱՃԵՐՈՒՄ

Գալով այն հարցին, թե՛ Հայոց Հոգևորականութիւնը յամս-
 ---[իւնիստ] 10 տարուայ ընթացքում կատարելուց
 Բարձրագոյն հաստատուած կանոնները 19 Յուլիսի 1874 ամի.
 մենք վստահանում ենք յայտարարել, թե՛ Սինոդի անդամները և
 թե՛ ընդհանրապէս Հայոց Հոգևորականութիւնը վաթսուն տա-
 րուայ Ռուսաց պետութեան ընթացքում, վայելելով միշտ Ռու-
 սաց Կայսերների առատ խնամքը և շնորհած մեծամեծ արտո-
 նութիւնները, երբէք մոքիցն անգամ չեն անցրել յամառու-
 թեամբ խոյս տալ կատարելուց Բարձրագոյն հաստատուած կա-
 նոնները 19 ից Յուլիսի 1874 ամի, այլ ընդհակառակը Մայրագոյն
 Պատրիարք Կաթողիկոսից ստացած կոնդակների համեմատ, Բ-
 րոնցով պատուիրած էր հաղորդել իւրաքանչիւր ամի Պ. Հոգա-
 րարձուի Կովկասեան ուսումնական շրջանի ըստ ձևոյն և ըստ
 սահմանեալն կարգի տարեկան ցուցակներ բոլոր Հայոց դպրոցնե-
 րի մասին և թոյլատրել վերատեսչաց և տեսչաց ազգային ու-
 սումնարանաց կատարել իւրեանց պարտաւորութիւնը համաձայն
 վերջին կարգադրութեան, որ բացատրուած էր Կառավարչի Գըլ-
 խաւոր Կառավարութեան Փոխարքային Կովկասու հաղորդագրու-
 թեան մէջ 21 ից Մարտի 1880 ամի № 1515, և յատկապէս ի 27
 Մայիսի 1880 ամի № 252, Կոնդակի Նորին Վեհափառութեան, Սի-
 նոդի անդամները կատարել են ամենայն ճշտութեամբ առանց եր-
 բէք վրիպելու, հրամանագրելով վիճակաւոր Առաջնորդաց և Կոն-
 սիստորիայից Հայոց յ 31 ից Յուլիսի 1880 ամի ընդ № 3771
 — 3777, և ստանալով թէ՛ յառաջ և թէ՛ յետոյ յիշեալ վիճա-
 կաւոր Առաջնորդներից և թեմական տեսուչներից լիակատար
 ցուցակներ երկու սեռի եկեղեցական ծխական ուսումնարանաց,
 ի շարս որոց՝ նոր բացուած և փակուած դպրոցների, ուղարկել
 են միշտ և անխափան ամենայն տարի՝ Նորին Գերազանցութեան
 Հոգարարձուի Կովկասեան ուսումնական շրջանի, զօ.

Վասն 1872 ամի ի 12 Յունիւ. 1873 ամի ընդ № 47.

— 1873 յ30 Յունիւ. 1874 ամի № 185.

և և յաւելուած ցուցակաց յ31 Յուլիսի 1875 ամի № 1987.

Նոյնպիսի ցուցակներից, ըստ կոնդակի Վեհ. Կաթողիկոսի
 ի 23 Օգոստ. 1375 ամի № 258 ուղարկել են գրութեամբ Կառա-
 վարչին Գլխ. Կառավ. Փոխարքային Կովկասու ի 13 Սեպտ. նոյն
 ամի № 2301.

Վասն 1874 ամի (ի 16 Յունիւ. 1876 ամի № 32.

— 1875 — (

- 1876 — ի 16 Մարտի 1877 ամի № 668.
- 1877 — ի 20 Փետրվ. 1878 ամի № 498.
Յուզակների յաւելուած ի 24 Մարտի № 712.
- 1878 ամի ի 15 Փետրվ. 1879 ամի № 311.
Եւ ցուցակների յաւելուած ի 18 Մայիսի № 1440.
- 1879 — ի 10 Մարտի 1880 ամի № 632.
- 1880 — ի 20 Մարտի 1881 — № 577.
- 1881 — ի 22 Փետրվ. 1882 — № 424.
Եւ ցուցակների յաւելուած յ8 Մայիսի № 1019.
- 1882 — ի 17 Փետրվ. 1883 — № 660
Եւ յաւելուած ցուցակաց ի 1 Ապրիլի № 1314.
- 1883 — ի 27 Փետրվ. 1884 — № 440.

Իսկ ինչ որ վերաբերումէ Կովկաս լրագրի № 60 ի խմբագրի այն խօսքերին թէ, « Յանկարծական փակումը Հայոց դպրոցների էր ոչ յանկարծական, այլ պատրաստումէր Հայոց հոգևորականութիւնից 1874 թուականից, և վճռաբար արտայայտուեցաւ կատակերգական « non possumus » — ոչ կարեմք խօսքով. արդէն այդ խօսքերը վերեւումը մեր յառաջ բերած գրաւոր փաստերով ինքն ըստ ինքեան հերքւումն. թէ երբէք 1874 թուից Հայոց հոգևորականութիւնը չէր պատրաստում ուսումնարանների փակումը, և չէր էլ անգամ մտածիլ:

Այլ ընդ հակառակն Սինօդի Անդամները իրաւաբանական տեսակէտից նայելով գործին, և զգուշանալով Հայոց՝ Եկեղեցւոյ Հայրապետի իրաւանց ձեռնբերիցութիւնից՝ իւրեանց իրաւանց չափն ու սահմանը պահպանելու և ճանաչելու աշխատել են յամենայն դէպրս, ինչպէս և հետեւեալ գրութեան մէջ ևս ցոյց են տուել, որ ի 15 Սեպտեմբերի 1884 № 2451. որ է երկրորդ պատասխանն Հաղորդագրութեան Տ. Կառաւարչապետին Կովկասու յ31 Յուլիսի նոյն ամի, № 1062.

Его Сіятельству

Господину Главнона-
чальствующему Граж-
данскою частію на
Кавказѣ.

Сообщеніе Вашего Сія-
тельства отъ 31 Іюля за
№ 1062, относительно при-
веденія въ исполненіе не-
посредственною властію Эч-
міадзинскаго Армяно—Гри-
горіанскаго Синода новыхъ
правилъ объ Армянскихъ
церковныхъ училищахъ, сог-
ласно требованія объ этомъ
Министерства Внутреннихъ
Дѣлъ, поставило Синодъ въ
безвыходное положеніе.

Синодъ имѣлъ честь до-
вести досвѣденія Вашего
Сіятельства, отзывомъ отъ
24 Мая № 1243, что дѣлами
нашихъ церковноприход-
скихъ школъ непосредствен-
но завѣдывалъ въ Бозѣ по-
чившій Верховный Патрі-
архъ и Католикосъ всѣхъ
Армянъ. Въ этомъ случаѣ
Его Святѣйшество слѣдовало
примѣру своихъ предшест-
венниковъ. Армянскіе Вер-
ховные Патріархи, стоя во
главѣ св. Армянской цер-
кви, по правиламъ и вѣко-
вымъ преданіямъ ея, освя-
щеннымъ также Россійскимъ
законодательствомъ, несутъ
главную заботу о религіозно

Учрежденію պայծառա-
փայլութեան Տեառն
Կառավարչապետին քա-
ղաքական մասին Կով-
կասում.

Հաղորդագրութիւն Ձերդ
պայծառափայլութեան որ յ31
յուլիսի տարւոյս ընդ համա-
րաւ 1062. յաղագս ի կատար
ածելոյ անմիջական իշխանու-
թեամբ Սինոդիս Էջմիածնի
զկանոնս վասն եկեղեցական
Հայ դպրոցաց, համաձայն պա-
հանջման առ այս նախարա-
րութեան ներքին գործոց՝ յա-
նելանելի վիճակ կացոյց զՍի-
նոդս:

Սինոդս ծանուցմամբ ի 24
Մայիսի տարւոյս համարաւ
1243, պատիւ կոլաւ ի գի-
տութիւն հասուցանել Ձերդ
Պայծառափայլութեան՝ թէ
զգործս եկեղեցական ծխական
դպրոցաց մերոց անմիջապէս
վարէր ի Տէր հանգուցեալ ծայ-
րագոյն Պատրիարքն եւ Կա-
թոլիկոսն ամենայն Հայոց,
հետեւելով օրինակի նախոր-
դաց իւրոց:

Մայրագոյն Պատրիարքունք
գլուխ կացեալ սրբոյ եկեղեց-
ւոյ Հայաստանեայց ըստ կա-
նոնաց եւ դարաւոր աւանդու-
թեանց նոյն եկեղեցւոյ, նուի-
րականս եղելոց նաեւ օրինա-
գրութեամբ Ռուսոյ, յանձինս
բառնան զգլխաւոր հոգատա-
րութիւն կրօնական — բարոյա-

нравственномъ образованіи Армянскаго народа и его юношества, указывая пути для мирной и добродѣтельной жизни и повиновенію властямъ законнымъ, согласно съ ученіемъ св. Евангелія.

У армяъ, начиная съ первыхъ временъ христіанства, школа считалась преддверіемъ церкви и Армянскіе Патріархи, стоя во главѣ церкви, руководили и школой. На этомъ основаніи во все время Армянскія церковно—приходскія школы учреждались и открывались по кондакомъ (грамота) верховныхъ патріарховъ, и верховные патріархи снабжали эти школы правилами и инструкціями безъ всякаго вмѣшательства и участія Эчмиадзинскаго Синода.

Въ 1874 году по вопросу объ исполненіи **ВЫСОЧАЙШЕ** утвержденного 12 Ноября 1873 года мѣнія Государственнаго Совѣта относительно распространенія надзора Директоровъ народныхъ училищъ на Армянскія церковно-приходскія училища, главное Кавказское начальство отнеслось сначала къ Эчмиадзинскому Синоду, но, по заявленіи симъ послѣднимъ о своей некомпетентности по дѣламъ сего рода, дальнѣйшая переписка велась съ блаженнымъ памяти Католикосомъ Кеворкомъ IV.

Введеніе въ дѣйствіе новыхъ

иныхъ **կրթութեան Հայ ազգի եւ մանկանց նորին՝ ցուցանելով զճանապարհ խողաղ եւ առարինի կենաց եւ հնազանդութեան օրինական իշխանութեանց՝ համաձայն փարգապետութեան սուրբ Աւետարանի:**

Աւ Հայո ի սկզբնաւորութենէ անտի քրիստոնէութեան դարոցն համարեալ է նախադրանքն եկեղեցւոյ, և Կաթողիկոսունք ի գլուխ կացեալ եկեղեցւոյ կառավարեալ են և զգործոցն, փան որոյ և յամենայն ժամանակս Հայ եկեղեցական Դպրոցք բացեալ և հաստատեալք են կոնդակօք կաթողիկոսաց, և ինքեանք Կաթողիկոսունք տուեալ են զհրահանգս և զկանոնս փան այդոցիկ Դպրոցաց, առանց որ և է միջամտութեան և մասնակցութեան Սինոդի էջմիածնի:

Յորժամ յամին 1874 խընդիր եղև կատարման Բարձրագոյն ի 23 նոյեմբերի 1873 ամի հաստատեալ կարծեաց Պետական խորհրդոյն փան ենթարկելոյ զՀայ եկեղեցական — ծիսական Դպրոցս հսկողութեան վերատեսչաց ժողովրդական Դպրոցաց, Կոլկատեան գլխաւոր կառավարութիւնն ի սկզբան ընդ Սինոդիս եմուտ ի գրողգրութիւն, և ի ծանուցանել վերջնոյս զոչ ունիլն իւր իրաւունս միջամտութեան իւրն օրինակ գործս, զշարունակութիւն թղթակցութեանն ուղղեաց առ երջանկայիշատակ Իէորգ Դ. Կաթողիկոս:

Գործադրութիւն նորոց կա-

правиль неминуюемо должно повестъ за собою измѣненіе существующаго строя въ Армянскихъ, церковно-приходскихъ школахъ, установленнаго властію верховныхъ Патріарховъ-Католикосовъ но на такое вмѣшательство въ прерогативы главы Армянской церкви Синодъ, какъ учрежденіе, состоящее изъ духовныхъ лицъ, подчиненныхъ главѣ церкви, не имѣетъ права и не можетъ принять на себя тяжкой отвѣтственности передъ церковью и своею совѣстію.

А потому, почтительно заявляя о выше изложенномъ Вашему Сіятельству, Эчмиадзинскій Армяно-Григоріанскій Синодъ покорнѣйше проситъ почтить его просьбу и тѣмъ освободить Синодъ отъ настоящаго безвыходнаго положенія.

15 Сентября
1881 г.
№ 2451

Նոնադունի փոփոխել զոր այժմըս է կազմակերպութիւն Հայ ծխական - եկեղեցական դպրոցաց, սահմանեալն իշխանութեամբ, ծայրագոյն Պատրիարք Կաթողիկոսաց, իսկ միջամիտել ի գործ իշխանութեան գլխոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ Սինոդս՝ որոյանդամք հոգեւորականք ստորադրին Գրլխոյ եկեղեցւոյն, չունի իրաւունս և չկարէ ենթարկել զինքն ծանր պատասխանատուութեան առաջի եկեղեցւոյ և խղճի իւրոյ:

Աւստի յարգոյաբար յայտնելով Ձերում Պայծառափայլութեան, Սինոդս խոնարհաբար խնդրէ յարգել զինդիր Սինոդիս և այնու ազատել ըզ Սինոդս ի ներկայ յանելանելի վիճակէ:

Տեղ. Ատենապետի Սինոդի
Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս.

Անդամք Սինոդի

Մեսրոպ Եպիսկոպոս.

Յովակիմ Եպիսկոպոս.

Երեմեա Եպիսկոպոս.

Ներսէս Եպիսկոպոս.

Մամբրէ Վարդապետ.

15 Սեպտեմբերի.
1881 աւի.
№ 2451.

Ինչպէս և վերջին պատասխանւոյ մէջ Սինոդի Անդամները հեռադրով յայտնել են Տէր Կառաւարչապետին, որ նորա իրաւունք չեն համարում իրանց՝ Կաթողիկոսի իրաւասութեան ձեռնամուխ լինել, և ահա այն հեռագրի պատճէնը հանդերձ Հայերէն Թարգմանութեամբ ի միամտութիւն ընթերցողաց:

ТИФЛИСЪ

ՏՓԻՍ

Господину Главноначальствующему Гражданскою частию на Кавказѣ.

Տեառն Գլխաւոր Կառավարչապետի Քաղաքական մասին Կոլիտառ.

Синодъ имѣеть честь донести Вашему Сіятельству, что какъ много разъ почтительно заявлялъ, что члены его не считаютъ себя вправѣ обойти юрисдикцію Верховнаго Патріарха, которая священна для Армянской церкви, нынѣ повторяя тоже самое, распоряженіе правилами 16 Февраля оставляетъ на благосклонное усмотрѣніе Правительства.

Первоприсутствующій Синода Архіепископъ
Мкртичъ.

Членъ Епископъ Месропъ.

22 Февраля 1885 г.

Սինոդս պատիւ ունի յարգանք յայտնել Ձերդ Աջծառափայլութեան, զի որպէս բազում անգամ խոնարհաբար յայտարարեալ է, թէ Անդամք Նորին չհամարեն ինքեանց զիրաւունս անցանել զիրաւասութեամբ Պատրիարք Կաթուղիկոսի, որ նուիրական է վասն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, զնոյն կրկնէ և այժմ, թողլով զանորէնութիւն կանոնաց հաստատելոց ի 16 Փետրվարի 1881 ամի, ի բարեհաճ նկատողութիւն բարեխնամ Կառավարութեան:

Տեղ. Ատենապետի Սինոգի
Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս.

Անդամ Մեսրոպր Եպիսկոպոս.

22 Փետրվարի 1885 ամի.

Արժանի ենք համարում յաւելացնել Խմբագրի այն խօսքերը թէ՛ իբր «Հայոց հոգեւորականութիւնը և նորա ներկայացուցիչները արհամարհել են Հայոց ժողովրդեան շահերը, գիմադրութիւն են թողլատրել իւրեանց իշխանութեան գէժ և ցանկութիւն յայտնելով ձեռք բերել աշխարհական իշխանութիւն և առաջնորդութիւն քաղաքական միջակի Հայոց ազգի, ընդ նմին ի չարն պորձ դնելով անպիտի որբազան գործ, որպիսին է մանկանց դատախարակութիւնը», գլխովին մտացածին դրպարտութիւններ են. որի գէժ մենք բողոքում ենք հրապարակաւ, յայտարարելով, թէ Հայոց հոգեւորականութիւնը արժանի է համարուել իւր բարձր կոչմանը թէ՛ իւր և թէ՛ օտար ազգերից, որ սկսած հինգերորդ դարից մինչև

ցայժմ՝ անդադար տշխատել է աւետարանական ճշմարիտ վարդապետութեան հիմանց վրայ առաջնորդել իւր սիրելի հօտը դէպի լոյսը և պատրաստել նորան ընտիր անդամներ հասարակութեան և անձնազօհ հպատակներ տիրող պետութեանց, որպէս և այժմ՝ մեր ամենասիրելի և առատագութ Վայսեր համար: Թող այս բաներում պ. Խմբագիրը չերկրայի, խաբուելով հայատեացների թիւը խօսքերից և թող իմանայ հաստատապէս, թէ Հայոց հոգեւորականութիւնը արթուն պահապան լինելով իւր նախնեաց բազմադարեան աւանդութեանց, որոնք սուրբ են Հայոց ազգի եկեղեցւոյ համար, կարողացել է նա ըստ չափու իւր կարողութեան դաստիարակել իւր ժողովուրդը և մեծամեծ ճիգն թափութեամբ ազատել Վանկթամուրների, Յազկերանների, Շահարբասների, Մողոլ Խանների և Շահ-Նադիրների ճիրաններից իւր եկեղեցին և ազգը, և հասցնել Ռուսաց Վայսերութեան փառաւոր երկզխեան արծուոյ հովանաւորութեան: Հայոց ազգը և Հոգեւորականութիւնը իւր կարողութեան չափ ամենայն ջանք գործ է դրել իւր ծառայութիւնը ցոյց տալ օրհնարանեալ Ռուսաց Վառափարութեան ինչպէս ցոյց են տալիս Ռուսաց Երջանկայիշատակ Վայսերների բազմաթիւ հրովարտակները, զորս ցանկացողները կարող են գտնել Արքունի Դիւաններում: Եւ գիտեմք և աներկմիտ եմք, որ մեր օրհնարանեալ Վառափարութիւնը այսուհետեւ ևս անպակաս կանէ իւր գութը և խնամքը իւր անձնազօհ Հայոց ազգից և չի թոյլ տալ ոտնահար լինել:

Կարող ենք նոյնպէս հաւատացնել պ. խմբագրին մեր արդար խղճմտանքով, թէ Հայոց հոգեւորականութիւնը երբէք չի մտածել և չի մտածում, որ արուեստական միջոցներով յարմարացրած լինի այնպիսի դաստիարակութիւն իւր ժողովրդի համար, որպէս զի հասնի իւր նպատակներին և շահերին: Հայոց հոգեւորականութիւնը ի՞նչ մի եպերելի նպատակ և շահ ունի որ դաստիարակութիւնը արուեստական միջոցով այդ շահերին և նպատակներին յարմարեցրած լինի. ցայսօր ո՞վ է նկատել մեր դպրոցներում և մեր դպրոցներից դուրս եկած սաների մէջ կառավարութեան և ժողովրդեան բարւոյն դէմ հակառակ ցոյցեր: Մենք հաստատապէս կրվկայենք որ մեր սաները ստանալով պատշաճաւոր կրթութիւն և դաստիարակուելով քրիստոնէական հոգւով իբրեւ կանոն դպրոցում սովորու են, «տալ ղկայսերն»

կայսեր, և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ և ոչ ումեք պարտապան գտանիլ: Այս պաշարով դուրս գալուց յետոյ՝ նոքա կեանքի մէջ երեք ասպարէզ են ընտրուած, հոգեորական կաշուան, առևտուր և արհեստ կամ երկրագործութիւն. իսկ այդ ասպարիզում գործողների աներկմիտ ջանքը ի շահ կառավարութեան և երկրի աներկբայ է:

Մի պաշտօնական լրագիր, որպիսին է Կովկասը, պէտք է դգոյշ լինէր մի ամբողջ տղգի և նորա հոգեորականութեան դարաւոր անկեղծ հպատակութեան զգացումներին դիպելուց. Հայերս շարունակ բարբարոսների սրածութեան նշաւակ լինելով՝ Մեծն Պետրոսից սկսած մեր աչքերը դարձրած ենք եղել դէպի Ռուսաց մեծագոր Կայսերութիւնը և այդ կայսերութեան հովանու տակ անդորրութիւն գտնելու համար՝ չենք խնայել ոչ մի աշխատանք, որոնք արձանագրուած են տէրութեան յիշատակարաններում: Երբ երկիրը Պարսից իշխանութեան տակ էր՝ ի ցոյց մտերմութեան և ակնածութեան առ Գահն Ռուսիոյ, Երջանկայիշատակ Սիմէօն Կաթողիկոսը մի դարսւց աւելի առաջ սահմանել է գոհացողական մտայնութեան, սոյն մտերմութիւնը և հաւատարմութիւնը ցայսօր շարունակել ենք և պիտի շարունակենք. արդեօք պէտք էր Կովկասին վիրաւորել և մեր դարաւոր անկեղծութեան փոխարէն աշխարհի առաջ կասկածելի հռչակել. ցաւում ենք:

Կովկասը չի բաւականանում Հոգեորականութեանը միայն կառավարութեան առաջ կասկածելի ցոյց տալ, այլև աշխատում է ժողովրդեան առաջ ևս կասկածելի առնել, եթէ Հոգեորականութիւնը թէ՛ կառավարութեան և թէ՛ ժողովրդի հակառակ է գնում, ուրեմն ի՞նչ է նորա շահը կամ նպատակը և, Կովկասի ասելով ո՞ւմ համար են աշխատում «ձեռք բերել աշխարհական իշխանութիւն և առաջնորդութիւն քաղաքի վիճակի»: Մենք աշխարհական իշխանութիւն և առաջնորդութիւն քաղաքական վիճակի ձեռք բերելու համար չենք մտածում. շատ է մեզ եթէ կարողանանք իբրև շնորհակալու հպատակներ վայելել մեր օրհնաբանեալ Տէրութեան շնորհները՝ Հոգեորականութիւնս ոչ մի բանով վնասակար չէ եղել ժողովրդի հոգեւոր և մարմնաւոր շահերին՝ բացի «պահպանելուց իւրեանց լուսաւորչական հաւատոյ վարդապետութեան մաքրութիւնը», որ Հայոց Հոգեորականութեան իսկական պարտքն է: